

SZILI ISTVÁN

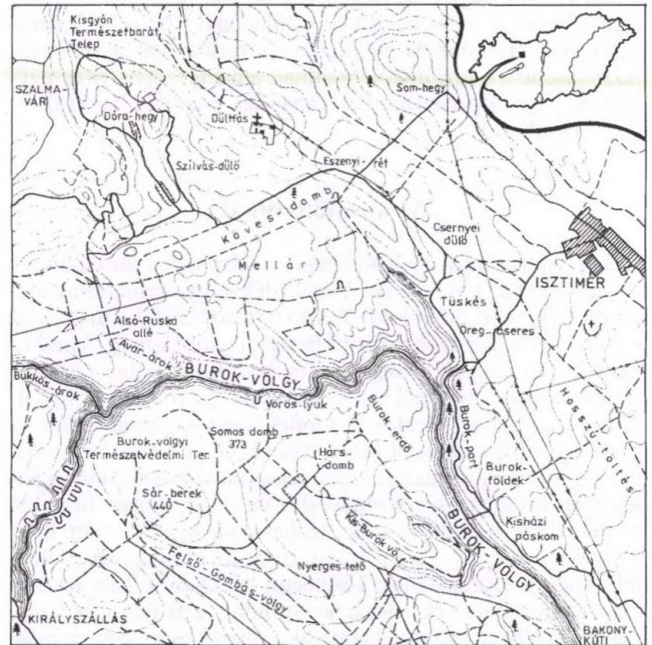
A rejtőzködő Burok-völgy

Tektonikus hasadék a Keleti-Bakonyban

A rendszerváltozás előtti időkben több katonai érdekelt-ségű terület őrizhette meg viszonylagos épségben természeti arculatát. Közismert, hogy a Bakony dél-keleti szegélyén (már a világháborúk előtti időktől fogva nap-jainkig) hatalmas lőterek sorakoznak. Ezeket olyan védőzónák övezik, amelyek szerencsés esetben elkerülték a rendszeres háborgatást, taposást, leégetést. És nemcsak a katonák, hanem mindenki más részéről is! Nem véletlen tehát, hogy a XXI. század küszöbén némelyikük a természeti értékek valóságos eldorádójaként tárulhatott a szemünk elé. Ilyen a Burok-völgy, amit sajátos geomorfológiai arculata eredményesen rejteget és védelmez. A „völgy” meghatározás azonban túlon-túl szelíd képzetek felé tereli figyelmünket. Valójában e több mint 10 kilométer hosszú, patkó alakú hasadék jó része nagyon meredek, néhol függőleges sziklafalakkal határolt szakadékszerű árok. Lealacsonyodó, ellaposodó szakaszai csak a patkósárak végződése körül vannak. Összességében olyan élettér, ami a recens fajokon kívül letűnt geológiai idők és klímák túlélő tanúit rejtegeti. Mégis, a fokozott elzártság megszűnése óta az utóbbi 15 év nyilvánvalóvá tette, hogy a további védelem érdekében jogi lépésekre is szükség van. Sajátos paradoxon azonban, hogy a tervbe vett Burok-völgyi Óserdő Természetvédelmi Terület (és benne magteremő területként egy erdőrezervátum) létrehozása éppen a továbbra is fennmaradó katonai érdekelt-ség valós vagy eltűzött érvei miatt nem valósulhat meg. Ugyanakkor, ha ennek tudatában a területre látogatunk, nem kerülheti el figyelmünket a vadászati érdekek érvényesítésének lépten-nyomon fellelhető régi és vadonutáj megnyilvánulása. Bárki bármit gondolhat erről! Nyilvánvaló, hogy a vadászok is érdekelték a természetvédelem bizonyos területein. De nem mindegyikben! Emlékezzünk csak Bársony István utolsó írásának szavára: *A természet barátja az egyetlen, aki igaz szívvel áll a természetvédelem ügye mellett. Köztük a vadirtóknak tartott vadászok vannak első helyen. Nem a puskások csöcselékha-da, hanem a tanult, fegyelmezett, törvénytisztelő, vadvédő, vadtenyésztő vadászok.** Nos, a Burok-völgy jelentősége messze túltesz a vadtenyésztés érdekein. Némi vigasz e vitatható helyzetben, hogy Isztimér község önkormányzata 1995-ben helyi védettséget biztosított a közigazgatásilag teljes egészében hozzá tartozó Burok-völgynek. E lépésnek fontos ugródeszkaszerepe lehet majd egy későbbi, teljesebb körű, magasabb szintű védettségi állapot megvalósításában. Hangsúlyoz-nunk kell azonban, hogy a természetvédelem szempontjából nem csupán presztízsérdekről van szó. A kevésbé és kevesek által ismert Burok-völgy ugyanis igazi unikalitás, egyféle szentély a természetben. Foglaljuk hát össze, mit tudunk róla.

Elhelyezkedés

A Burok-völgy 200–450 m tengerszint feletti magasságban a Tési-fennsík délkeleti peremén helyezkedik el, Királyszállás (egykori erdőgazdasági központ) és Bakonykúti kistelepülés között. A geológiai képződmény teljes egészében Isztimér

községhez, ezáltal Fejér megyéhez tartozik, noha mindenütt megközelíti Veszprém megye határát. Így például a királyszállási bejárat közúton csak Várpalota felől közelíthető meg.

A szurdok átlagos mélysége 50–90 m, völgytalpi szélessége 20–30 m, völgyperemi szélessége legfeljebb 300 m. A két végpont közötti szintkülönbség több mint 200 m. Lejtésiránya Királyszállástól Bakonykúti felé tart. Ez azonban nem jár együtt egy zuhatagos, nagy esésű patakkal, aminek több oka is van. Elsősorban a többnyire fedetlen, karszosodott dolomit teszi alkalmatlanná a felszíni vizek összefüggő, tartós elvezetésére. Ugyanis szemmel láthatóan több ponton víznyelőként is működik. Völgybe nyíló források híján pedig csak a hóvíz és a felhőszakadás-szerű záporok okoznak időszakos vízfolyásokat. Igaz, ezek némelyike pusztító erővel képes végigsöpörni a völgy jó részén. Különösen az északkeleti völgyperem hatalmas kiterjedésű, mély, szerteágazó eróziós völgyhálózata felől érkezik sok víz és vele együtt nagy mennyiségű, agyagal, lösszel összemossott termótalaj. Ennek köszönhetően kisebb, agyagos aljzatú időszakos tocsogók, tavacsok, mocsaras térszínek is előfordulnak benne. Ezek többek között az alpesi gőtéek szaporító bölcsői. Az eróziós tevékenység által szakadékrendszerre fejlesztett bonyolult, elágazó mellékágak közül egyesek még a főágnál is nehezebben járhatók. Ezek némelyikét a környékbeli „horog” névvel illetik. Nem szakadékos, de nehezen járható egy másik oldalvölgy, a Bükkös-árok alsó része is. Ugyanennek felső eredésénél található a Ruska-zsomboly.

* Bársony I.: Az én világom, 1925.

Elképzelt őstörténet

A Dunántúli-középhegységben gyakori felső-triász dolomit szinte mindegyik előfordulása hasonló fejlődéstörténethez kapcsolódik. Ennek lényeges momentumai között két kiemelkedési fázist említünk: a középső-kréta idejében lezajló gyengébbet, majd azt, amit a paleocén–eocén közötti időben erőteljesebb mozgás követett. Nagy valószínűséggel ez utóbbi jelölte ki a patkó alakú horpadás alaprajzát. Mégpedig azzal összefüggésben, hogy az alulról érvényesülő kiemelő erőhatás a puhább alsó- és középső-triász üledékekre települt rideg felső-triász dolomitot összetörte, mert az nem tudta az általa befedett felszín egyenetlenségeit rugalmasan követni. Jelenleg legalábbis ez a teória látszik elfogadhatónak. (Mivel a szénva-gyon és bauxitlencsék felkutatása elkerülte ezt a területet, részletesebb vizsgálatok nem állnak rendelkezésre. Megjegyzem, a völgytalp közethordalékában ún. pizolitos bauxitdara-bokat találtam.)

Az anyaföld titkai

A napjainkban tapasztalható rétegtani felépítés és formakincs a sorsörténetből következik. A szakadékvölgy arculatát az erendő létrehozó erőknél kívül a karsztosodási folyamatok, az erózió és a jégkorszak pusztító hatásai rajzolták meg. Mind ez azért is kap nagyobb hangsúlyt, mert a Burok-völgy védendő értékei között a földtani képződmények, így maga a völgy, illetve barlangjai is jelentős szerepűek. Igaz, az eddig feltárt 42 „barlang” alig több mint fülke, többségük alig néhány (maximum 8) méter hosszúságú. Ezek valamennyien a dolomitra jellemzően kifagyásos képződésűek. Az északnyugati helyzetű mellékvölgy, a Bükkös-árok Ruska-zsombolya viszont igazi karsztképződmény. Ez 71 m hosszú és 21 m mély. (Ne feledjük, hogy a Burok-völgy közelében található a Tési-fennsík víznyelő rendszere és a hozzá kapcsolódó Alba Regia-barlang, mely mélységét tekintve harmadik, feltárt hosszúsága alapján pedig kilencedik az országos listán!) A Sárkány- és Rózsa Sándor-barlangban kezdetleges cseppkőképződmények is előfordulnak. A terület barlangjainak felmérésében egyébként az Isztiméren élő, nemzetközi híró *Eszterhás István* barlangkutató játszotta a fő szerepet. Bár a védettség értékét növelhetné a barlangok üledékanyagának feltárása, ez azonban eddig még nem történt meg. Az oldalakon számos sziklaletörés, sziklafal és torony fokozza a formai változatosságot és jelent egyúttal változatos fekvésű és kitettségű, háborítatlan életteret. Ezért a sziklaképződmények külön figyelmet érdemelnek! Annál is inkább, mert „kutatás” címén (barlangászat, madarászat, sziklamászás) a túróképesseghhez képest túl sokan látogatják őket. Újabban a „geocaching” hódolói is felfedezték e kitűnőnek látszó rejtékhelyeket. Tapasztalható, hogy védettség leginkább csak papíron létezik.

Növényritkaságok lépten-nyomon

Alighanem a botanikusok (a zirci Bakony Múzeumból például *Galambos István*) és az erdészek voltak az elsők, akik a Burok-völgy rendkívüli jelentőségét felismerték. Ezzel együtt természetesen azt is, hogy mely tényezőknek köszönhetőek az itt előforduló ritka fajok, illetve társulások. Mindenekelőtt az ellentétes mikroklímahatásokat kell kiemelnünk. A „patkó” két hosszú szárnya nagyjából észak–déli, harántága viszont kelet–nyugati irányú. Mindez a kitettség révén elsősorban a lehetséges besugárzást befolyásolja, de az uralkodó légáramlásokra, valamint a hőmérséklet és páratartalom eloszlására is kihat. A tapasztalat szerint a mikroklíma főleg a szubmontán és

kisebb mértékben a szubmediterrán jellegű társulások kialakulásának és fenntartásának kedvez. További befolyásoló hatásként mindehhez hozzájárul a szálban álló vagy a lepusztult dolomit közethatása, illetve a lejtési viszonyok. A nagyon meredek lejtőkön többnyire sekély, közettörmelékkal vegyes rendzinalapel alakult ki, a völgyfenék nagyobb részét viszont kőzettel és szerves anyaggal erősen összekevert hordalék fedi. Lévéen, hogy a klímahatások olykor meglehetősen ellentétekkel egymás földrajzi közelségében érvényesülnek, nagyon változatos növénytársulási mintázat alakult ki. E gazdagságot területi okból nem mutathatjuk be a maga teljességében.

A Burok-völgyben és határoló környezetében mindenütt fás növényzetet találunk. A völgytalpat és a szegélyező nem meredek lejtőket a néha óriássá növő *hegyi juhar* és a *magas kőris* uralja, bár helyenként az egyéb fák változatos összevisszasága is jellemző. Ezek között a *fehér fűz*, és ahová a Nap tartósan besüt, a *rezgőnyár* sem ritka.

Az időszakos vízfolyások által összehordott völgyfenéki „természetes kompoziton” sokféle a *nagy csalán*, esetenként a *falgom* „dísztik”, de sokkal kiterjedtebbek – mondhatni völgy-szerte uralkodók – a *medvehagymával* fedett területek. Aki megfelelő évszakban járta végig a területet, e tényt megszerzett „illatával” is bizonyíthatja.

Az itt-ott beékelődő árnyas sziklafalakon a fényeszőld *gímpáfrány* levéllyelvei ékeskednek, gyakran másféle harasztok (*fodorkák*, *hólyag*-, *édesgyökerű* és *pikkelypáfrány*) közeli társaságában. A különleges szépségű *karélyos vese-páfrány* azonban itt is ritkaságnak számít. Az eddig még nem tanulmányozott mohagyeppek hézagai között az ugyancsak mohaszerű szegfűféle – a *mohos csitri* kisebb párnácskái –, másutt, a legnyirkosabb sziklák nyers humuszán pedig az *aranyos veselke* nagyobb telepei terpeszkednek. A májusban idelátogatók a sziklafalak törmelékén az *erdei holdviola* métermagos, illatosan, liláskéken virágzó példányaiban gyönyörködhetnek. (A későbbi hónapokban már inkább az ovális, ezüstös-hártyás becöketermések hívják fel rá a figyelmet.)

A felmagasodó, még nem túl meredek völgyoldalokon természetes *bükkfák* és *gyertyánok* díszlenek. Ebben a környezetben, és mindenütt – ahol a bükk és a hegyi juhar előfordul – utunkba akadhat egy ritkuló faj, a *hegyi szil* természetesebb vagy még csak silány méretű példánya is. Ezek és más nagyra nőtt fák is gyakran „állva halnak meg”, szélviharoktól kidöntött tetemeik, törzseik éveig tartó úti akadályokat képeznek a völgyet végigjárni akarók előtt. A Burok-völgy vegetációja már csak emiatt is őserdő jellegűnek tekinthető. (Valójában évtizedek óta nem folytatnak itt erdőművelést.) Ritka cserjeszintjünkben megpillanthatjuk a *hólyagfát*, a gyepszint növényei között pedig – a tavaszi látogatás időpontjától függően – az *orvosi tüdőfűvet*, a *sárga árvacsalánt*, az *erdei szélfűvet*, a *hóvirágot* és az ugyancsak fehér *galambvirágot*. Ugyanitt néha kiterjedt foltokban virít az *odvas keltike*, majd a *bogláros szellőrózsa*, amit hetek múlva az *olocsán csillaghúr* követ. A *tavaszi lednek* piros-kézzöldben játszó „virágcsokrai” inkább az északias lejtőkön díszlenek. A mérgező *farkasölő sisakvirág* ugyancsak az árnyékosabb, hűvös zugokat kedveli. A bükkös zóna a völgypatkó északi szakaszán jellemzőbbé válik. Itt tenyészik a „győzedelmes” *havasi hagyma* százazreket kitevő jókora telepe. Mivel alhavasi faj, jégkorszaki maradványnak – tehát különleges természeti értéknek – tekintjük.

Felettebb jellemzők a Burok-völgyre a magasabb helyzetű lejtőszakaszokon kialakult hársas törmelékletjtő-erdőfoltok is. Ezekben a *kis- és nagylevelű hárs* egyaránt előfordul. A dolomit repedéseibe mélyre behatoló gyökereik biztonságosan megtartják őket az egyébként állandó lassú mozgásban lévő,

*Az *Allium victorialis*=győzedelmes tudományos név alapján.

A szerző felvétele

Némelyik barlang szádáját csak magasra felpillantva vehetjük észre (Iker-barlang)

laza, kőtörmelékben és humuszban egyaránt gazdag talajon. Végezetül ugyancsak fontos természeti értékek találhatók a felső völgyperemek környezetében. A tetőhöz közeli oldalakon, tehát árnyékosabb, északi fekvésű környezetben, elegyes karszterdőfoltok alakultak ki. Ezekben együtt fordul elő a hárs, a *virágos kőris* és az itt már csak kisebb fa méretű bükk. Igazi különlegességei azonban az ún. *berkenye-kisfajok*. (Eddig három változatukat találták meg.) Cserjeszintjében itt-ott a *fanyarka* is megjelenik. A havasi hagyma még itt is otthonos. A szépséges és illatos, több biotópban is előforduló *turbánliliomot* – szerencséjére – viszonylagos megközelíthetlensége óvja.

A tipikus – tehát *molyhos tölgyet*, *cserszömörécét* tartalmazó – karsztkorerdőfoltok a meleg, napfényes, sziklás peremeken alakultak ki. Fajgazdagságuk általában közismert. Magaslati helyzetű háttérükben rendszerint mészkedvelő tölgyeseket találunk. Ebben az együttesben bukkantak rá a Bakonyban korábban hiányzóknak vélt *magyar zergevirágra*. Itt él (vagy élt?) a reléktum-endemizmusként számító *Pyrus magyarica*, a *magyar körte* is. A nehezebben felfedezhető ritkaságok között a *pázsitos nőszirm* és a *prémes tárnicska* előfordulását említem még.

Mind ez idáig az uralkodó fás társulásokról esett szó. Ám egy ilyen nagy kiterjedésű természeti képződményben a gyepek sem hiányoznak. Kisebb kiterjedésük ellenére ezek is ritkaságok rejtekhelyei. A völgyperem gyakran elkülönülő sziklafelszínein nyílt és zárt dolomitsziklagepek díszlenek. Ezekben a kitettségtől függ a fajösszetétel. A melegebb pozíciójú gyepekben gyakori az endemikus *magyar gurgolya*, a *kövér daravirág* vagy a fokozottan védett *Szent István-szegfű*. Bármelyikük megtalálható a napsütötte sziklaparkányokon is, ahonnan a szegfű új hajtásai ámpolnaszerűen lecsüngenek. Tavaszról a nyár elejéig szemünk elé kerülhetnek a régimódi szemüvegre emlékeztető termésű *korongpár* halványsárga füzerecskéi, a nyár közepén pedig a minden szellőtől megrezdüllő *ágas homokliliom* laza fürtű, fénylő, fehér, terebélyes bugái. A hűvösebb északi kitétségtől sziklagepekben viszont a *füles kosbor*, egyetlen helyen pedig az unikális *cifra* (vagy medvefül) *kankalin* fordul elő. Rajta kívül még a *tarka nádtippán* is a szubmontán elemeket képviseli.

A Burok-völgy botanikai összetevőinek értékességét az is jól jellemzi, hogy az eddig számba vett védett fajok száma meghaladja a hatvanat.

Madarak és más állatok

A Burok-völgy sajátos állatvilágát elsősorban madarászok vizsgálták. Közöttük is *Tapfer Dezső* ornitológus tudósított először. Kevés túlzással állítható, hogy a madarakon kívüli gerincesekről és a gerinctelenekről szóló hézagosságot is tőlük származ-

nak. (Gondoljunk csak a bagolyköpet-vizsgálatokra!) A publikációk száma azonban egészen csekély. Mindez a mai napig tartó „elhanyagoltság” elsősorban az ismeretlenségnek és csak részben a nehéz megközelíthetőségnek tudható be. A biológusképzésben eltöltött oktatói évtizedem során sokszor tapasztaltam, hogy a hallgatók kutatási témákat kerestek. A Burok-völgy kutatása sokukat és hosszabb távon foglalkoztathatná.

Tekintsük át először azt, amit a madarászok tudnak. A kiemelt természeti értéket képviselő fajok közül bizonyítottan a *uhu*, továbbá a *kerecsensólyom* és *parlagi sas* rendszeres fészkelése. Költési időszakban indokolt az érintett területek látogatók előli elzárása. Időnként a *kígyászölyv* és a *fekete gólya* is előfordul. Eltűnt viszont a *vörös kánya*, a *kövírigó*, sőt a *szalakóta* is. A sok öreg fának köszönhetően azonban az odúlakók többsége még rendszeresen fészkel. Kora tavasszal visszhangos a völgy a harkályok dobolásától. E fajok jelenléte táplálékállataik meglétére is utal. Összesen több mint 70 fészkelő fajt figyeltek meg eddig, további 30 fajt pedig táplálékszerzés vagy vonulás során észleltek. Nem véletlen tehát, hogy a kopácsolás időszakán kívül is e szűk völgy szinte mindig hangos valamelyik madártól. Nekem leginkább az öreg bükkök odúiban költő *kék galamb* komor hangulatot, a hely szellemeként akár zsvány- vagy farkastanyát idéző mély tónusú burukkolása tetszik. De aki harmonikusabb strófákra vágyik, alkalomadtán meghallgathatja az *énekes rigó* vagy az *erdei pacsirta* szívhez szóló trilláit is.

A kétéltűek eddig észlelt 8 faja közül az *alpesi götte* előfordulása a legizgalmasabb. Mivel megmaradása a víz jelenlététől függ, különös odafigyelést igényel. A meglévő pocsolyákat ugyanis a betévedő vaddisznók dagonyaként használják, ami a faj ritkulását, eltűnését okozhatja. A hullóket 7 faj képviseli, közülük a *fali gyíkok* csak ebben a környezetben fordulnak elő. A 32 eddig észlelt emlős közül 10 a *denevérfaj*, ami ebben a környezetben nem meglepő. A megfigyelők *nyuszt* és *vadmacska* előfordulását is feljegyezték.

Még hiányosabb a gerinctelen leltár. A feljegyzett fajok többsége (faevő) bogár, köztük is sok a *cincér*, de az öreg bükkös lévén megtalálható például a *tülkös szarvasbogár* is. A nappali (és egyéb) lepkék is gyakoriak, de túlnyúl kevés róluk a feljegyzési adat. Végezetül különlegességnek számít, hogy a ragadozó életmódú *fűrészlábu szöcskét* itt is megtalálták.

Mi lesz veled, Burok-völgy?

Amint láttuk, az országos védettség – még inkább a Balatonfelvidéki Nemzeti Park égisze alá való tartozás – még várat magára. Ennek ellenére, mint sokfelé a nagyvilágban, ahol egy-egy különleges természeti érték feltárása már megtörtént, itt is felvetődik a tájhasznosítás kérdése. Anélkül, hogy erről alkotott nézeteimet vitára ösztönző összefoglalásban a köz elé bocsátanám, én a hosszabb időre történő, csaknem teljes elzárás híve vagyok. Elsősorban azért, mert a terület terhelése észrevehetően növekszik, védelmének szervezési-technikai megoldásai pedig teljeséggel hiányoznak. A terhelés növekedésének egyik változata a klímaváltozás. Ez önmagában is kétségessé teszi, hogy a Burok-völgy sajátos élőhelyegyüttese fennmaradjon-e. A közvetlen emberi eredetű terhelések csak megrövidíteni tudják ezt a visszafordíthatatlannak tűnő folyamatot. Pedig ez a sajátos klímacsapda érdekes adatokkal szolgálhatna a klímaváltozások hatásairól és következményeiről. A gyakori emberi jelenlét számos ponton zavaró, mondhatni, kártékony hatású. Még ha az ide látogatók olyannyira fegyelmezettek lennének, akkor is. De nem azok. Az egyre inkább szabadjára engedett lakosság hovatovább semmilyen korlátozó viselkedési normát nem ismer el, aminek a természet (is) kárát látja. Ha a védelem érdekében semmi gyakorlati intézkedés sem történik, e vadregényes szépségű környezetben előbb-utóbb nem marad védeni való. ➤